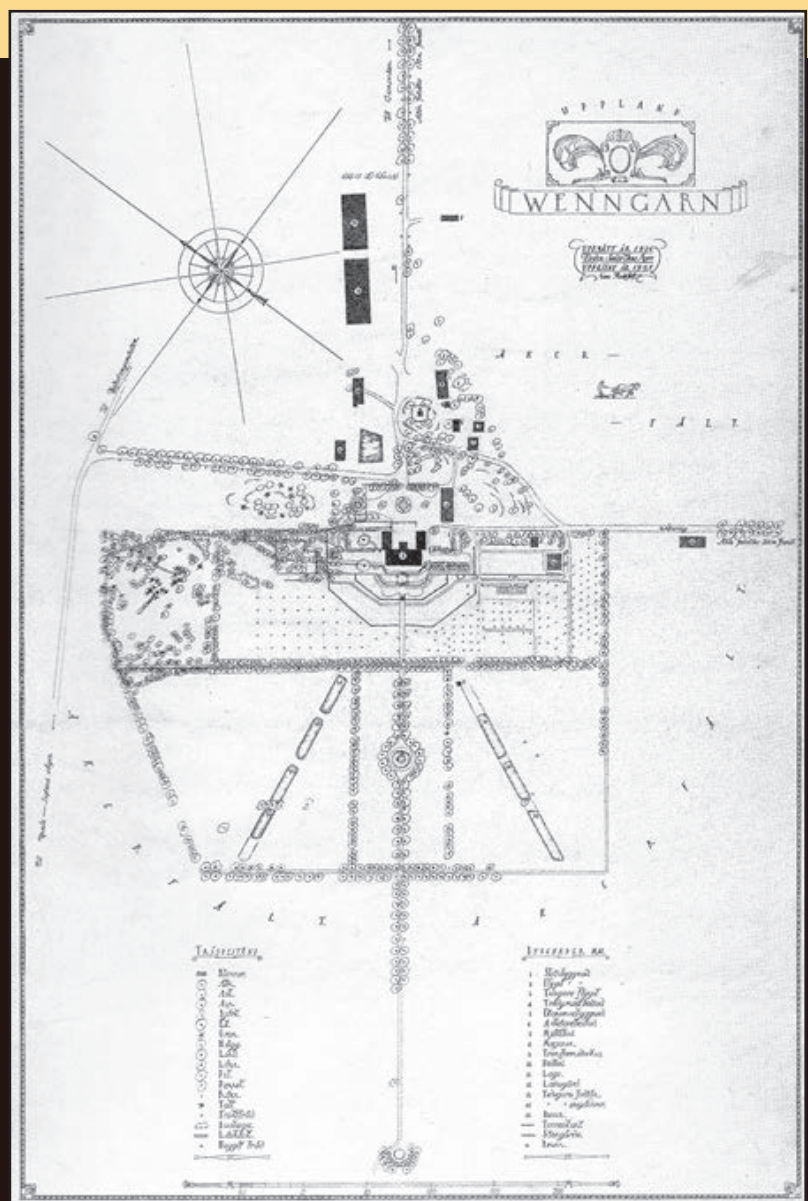

Venngarns slottspark 1994

Uppland, S:t Olofs socken, Raä 143

Sten Tesch

Rapport arkeologisk forskningsundersökning

Venngarns slottspark 1994

Uppland, S:t Olofs socken, Raä 143

Sten Tesch

Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr 58

Omslagsbild: Venngarn. Uppmätning år 1920 utförd av K. Sand och A. Morr.

Produktion: Sigtuna Museum

- © Text: Sten Tesch
- © Kartor: Sigtuna Museum om inget annat anges
- © Foto: Sigtuna Museum om inget annat anges
- © Form/layout: Anders Söderberg

*Det är förbjudet att reproducera innehåll från boken i någon form,
elektroniskt eller på papper eller på annat vis, utan inhämtad skriftlig tillåtelse från utgivaren.*

Sigtuna Museum
Stora Gatan 55
193 30 Sigtuna

sigtunamuseum@sigtuna.se
www.sigtunamuseum.se

ISSN : 1401-4645
ISBN : 978-91-86292-24-9

Tryck : Sigtuna Kommun, Sigtuna 2014

Innehåll:

Lägesangivelse och topografi	4
Barockträdgården	5
Undersökningen	8
Undersökningschakten	8
Punkt A	8
Punkt B	8
Punkt C	12
Slutord	12
Noter	15
Referenser	15
Tekniska och administrativa uppgifter	16
Efterord	16

Venngarns slottspark

Arkeologisk forskningsundersökning 1994

Lägesangivelse och topografi

Venngarns slott ligger en halv mil norr om Sigtuna och knappt en kilometer från Garnsvikens västra strand (fig. 1). Slottets historia går tillbaka till 1200-talet. Under Gustav Vasas tid blev Venngarn kronogods. År 1568 donerades godset till hertig Magnus av Sachsen som var gift med Johan III:s syster Sofia. Magnus Gabriel De la Gardie förvärvade Venngarns slott år 1653. Slottets ägor, som då var avsevärt större, gränsade då till Sigtuna stad och markerades år 1666-1667 med en rad meterhöga gränsstenar av röd kalksten med texten SIGGETHUNA Ao 1666 eller 1667 på ena sidan och WENNEGARN Ao 1666 eller 1667 på den andra sidan (fig. 2). Av dessa

gränsstenar står idag 7 stycken på ursprunglig plats (RAÄ-nummer Sigtuna 47:1, 48:1, 50:1, 67:1, 92:1, 208:1 och 228:1).

I ett yttrande från Riksantikvarieämbetet till regeringen (1982-08-11) beskriver avdelningsdirektör Christian Laine Venngarns slott som *"på många plan den mest fullödiga översättningen som gjorts till svenskan av den italienska renässansvillan med dess rötter i antikens idévärld. Den tydligaste formförmedlingen från den italienska villan till Venngarns slott är den storartade helhetskompositionen av anläggningen som Magnus Gabriel de la Gardie och Jean de la Vallé skapat ur den naturliga terrängens inneboende möjligheter."*¹

Figur 1. Sigtuna och Venngarn. Slottet med tillhörande parkområde är markerat med en streckad ring. Läget för uppsamlingsdammar och en av gränsstenarna (fig. 2) mellan Sigtuna och Venngarn från 1660-talet se röd text.

Figur 2 a & b. Gränssten RAÄ-nummer 50:1. Foto: Sten Tesch.

Parken breder ut sig på det jämna fältet mellan slottshöjden och skogshöjden ett par hundra meter sydväst om parken. Från slottet utgick alléer i NV, NÖ och SÖ riktning. Den senare ca 1,5 kilometer långa allén var den väg som de gäster som anlände sjövägen nalkades slottet.

Barockträdgården

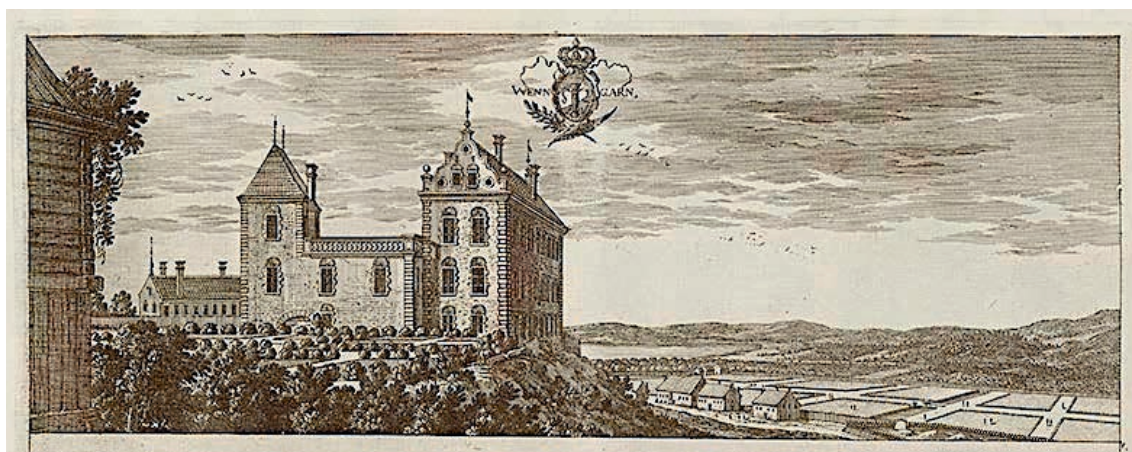
Redan från Gustav Vasas tid finns det uppgifter om att det fanns en trädgård på Venngarn. År 1638 arrenderade Jakob De la Gardie Venngarn och lade ner stora kostnader på egendomen och även trädgården (fig. 3). När sonen Magnus Gabriel De la Gardie fått egendomen i sin hand år 1653 hade han stora planer för både byggnaden och trädgården.

Det dröjde dock till början av 1660-talet innan han började arbetet med att omvandla den befintliga trädgården efter arkitektoniska principer. Generalplanen upprättades sannolikt av Jean De la Vallée – en av Sveriges mest framstående arkitekter i sin generation. Olof Rudbeck d.ä. i Uppsala, som var nära vän till De la Gardie och bl.a. specialist på växthus, kom emellertid att få stort inflytande på den slutliga utformningen.

Venngarns slott med tillhörande trädgård är avbildad i Erik Dahlbergs *Suecia Antiqua et Hodierna*. Det är tveksamt om allting fullbordades på det vis som Dahlbergs gravyrer visar (fig. 4a & b). Teckningarna till Suecia Antiqua

som tillkom 1689–91 ger sannolikt en bild som ligger verkligheten närmare än gravyrerna. Det finns dessutom ett rikligt material med byggnadshandlingar och inventarier som gör att man i detalj kan följa arbetets gång, vad som gjordes och vad som inte gjordes och vilka utsmyckningar som fanns i trädgården.²

I Christian Laines entusiastiska beskrivning av Venngarns slott och barockträdgården framhålls slottets blygsamma skala i förhållande till stormaktstidens slottsbyggande i gemen. Däremot har den magnifika barockträdgården med sina spegeldammar, fontäner, terrasser, statyetter, lusthus, stjärnmönstrade gångar och konstfärdigt tuktad växtlighet få motstycken i den svenska trädgårdskonsten. "Ett gigantiskt terrasssystem som förmedlar övergången från den höga ås, där själva slottet är beläget till dalen nedanför, där trädgården fortsätter i en överdådig rik parterr, som följs av vidsträckta boskéer i stjärnmönster. Kompositionen avslutas vid skogsbrynet på andra sidan fältet av ett lusthus som byggts på krönet av två svängda ramper bakom en damm med en vattenkonst." (fig. 4a, undre bilden) "Anläggningen är strängt regelbunden och hålls kraftfullt samman av den rikt artikulerade mittaxeln, som obruten leder från slottet på höjden ned genom dalen och åter upp mot det avslutande fondmotivet på den motsatta höjden. En gång förtydligades säkert också budskapet om lantlivets lycka av trädgårdens konstnärliga utsmyckning,

Figur 3. Wenngarn innan Magnus Gabriel De la Gardie började omvandla både slott och trädgård. *Suecia Antiqua et Hodierna*. Kungliga biblioteket.

samtidigt som lantlivets nytta återspeglades i de odlingar av fruktträd, köksväxter etc. som infogats i kompositionen.”³

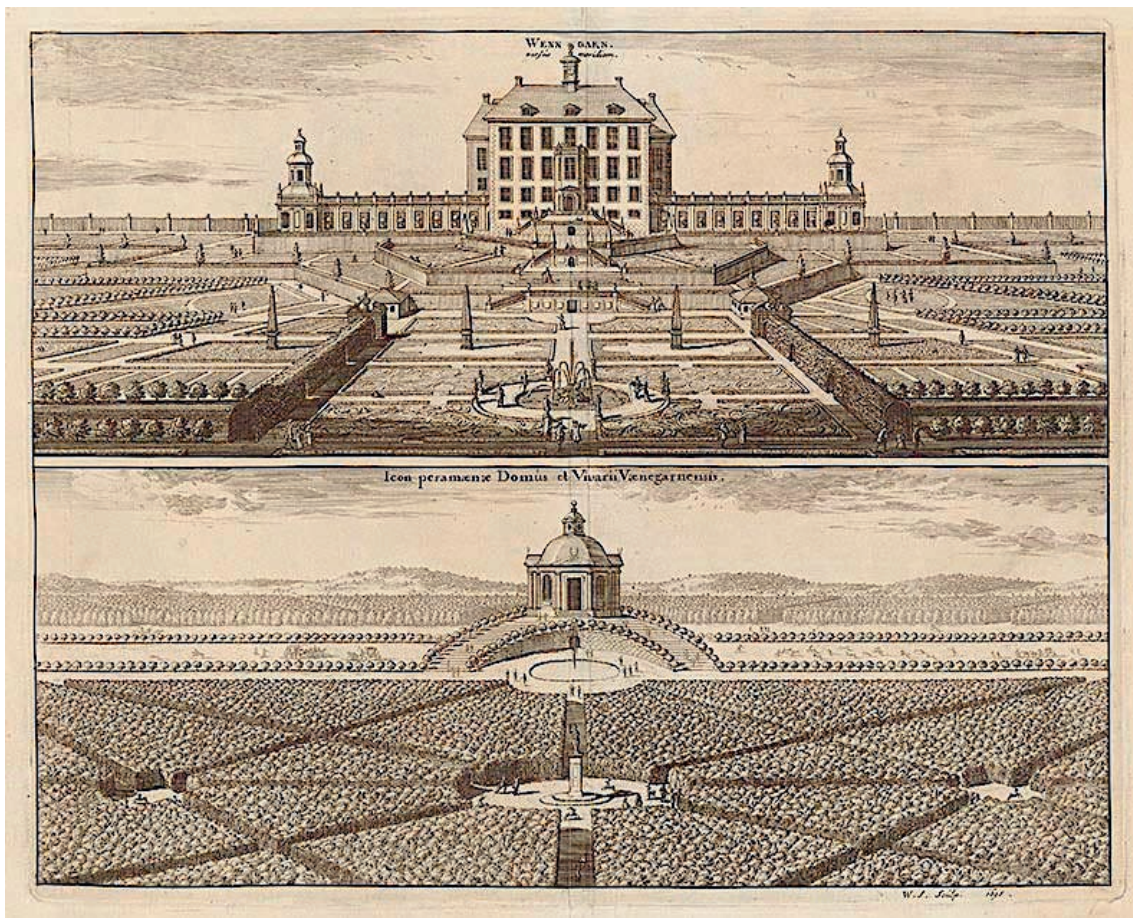
Efter Magnus Gabriel De la Gardies död år 1686 förföll trädgården.⁴ Delar av trädgården har dock fungerat som både park och nyttoträdgård in på 1900-talet. Grundstrukturen och flera karaktäristiska drag, som fontändammarna och de radiella spegeldammarna, är fortfarande synliga. Den sydöstra delen av trädgården med den södra raden spegeldammar har under 1900-talet utlagts som åkermark. Dammarna är igenfyllda, men de syns ännu som en svag sänka i åkermarken. Även hela den sydvästra delen av trädgården, den s.k. Lilla Djurgården, utgör idag åkermark. Här har endast allén och fontändammen vid lusthuset bevarats (fig. 6). De flesta av de alléer som finns tillkom först på 1730-talet. Trots detta är den trädgård som vi ser idag med Sten Karlings ord ”en enastående kvarleva av 1600-talets trädgårdskonst i dess mest originella form” (Karling 1931:430). Även de fem stora uppsamlingsdammarna på berget väster om parkanläggningen är fortfarande synliga i terrängen (fig. 5 & 7). Med hjälp av ett sinnrikt vattenledningssystem, bestående av sammanfogade genomborrade trästockar, drevs fontänerna med hjälp av självtryck. Uppsamlingsdammarna är sedan 1994 registrerade som övrig kulturhistorisk lämning i FMIS (RAÄ-nummer Sigtuna 253:1) (fig. 5). Enligt Kulturmiljölagen (1988:950) bör dessa klassas som fornlämningar.

På initiativ av arkitekten Karl Erik Hjalmarsson utarbetades i början av 1990-talet, i samråd med länsstyrelsen och den dåvarande markägaren

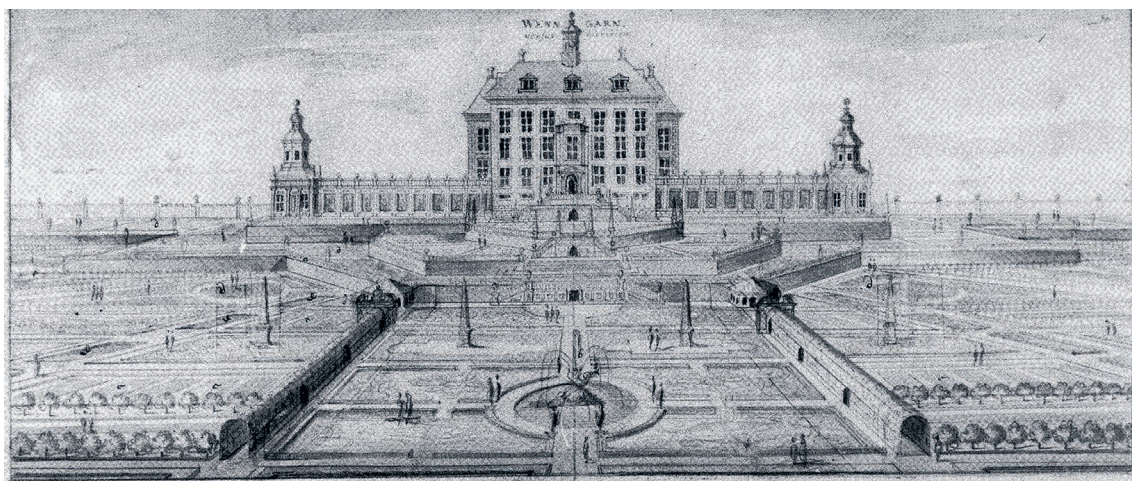
LP-stiftelsen, en plan för en restaurering och rekonstruktion av barockträdgården.⁵ Hjalmarsson ansåg att ett sådant omfattande projekt krävde lång tid, kanske femtio år, för att kunna genomföras på ett tillfredställande sätt.

I en senare skrivelse till länsstyrelsen 1994 föreslog Hjalmarsson att det, inför en eventuell restaurering, skulle göras en arkeologisk undersökning med syfte att få kunskap om de olika trädgårdsdammarnas ursprungliga utseende och konstruktion. Länsstyrelsen gav tillstånd till detta och gav Sigtuna Museum i uppdrag att utföra den arkeologiska undersökningen. Den gjordes en mycket varm sommardag i juli 1994. Utgrävningen leddes av undertecknad med bistånd av grävmaskinist Bruno Bergström, Elisabet Claesson (Sigtuna Museum), Gösta Magnusson (Länsstyrelsen) samt Karl Erik Hjalmarsson (undersökningsresultat se nedan).

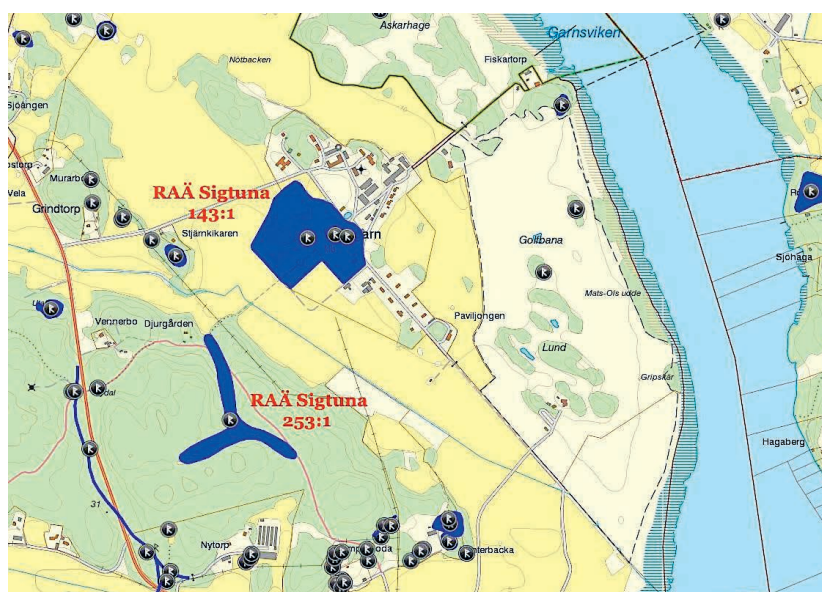
Efter det att LP-stiftelsen gått i konkurs 1997 utlovade de nya ägarna, Wenngarn AB, att restaurera hela den byggnadsminnesförklarade barockträdgården samt att aktivera de dammar som försett parken och springbrunnarna med vatten (fig. 5 & 7). Man skulle även bygga orangier och försälja kravodlade varor. Hösten 1997 fanns planer på att bilda en stiftelse, *Stiftelsen Wenngarnsparkens Vänner*, som skulle verka för att skaffa fram medel för att restaurera parken. Ett första konstituerande möte hölls den 25 november 1997. I detta deltog Länsstyrelsen, Nationalmuseum, Lantbruksuniversitetet (SLU), Sigtuna Museum, Sigtuna kommun, Sigtuna Turism, den tidigare ägaren LP-stiftelsen och den nya ägaren Wenngarn AB. Man hade även

Figur 4a. Venngarn från sydväst med trädgården i förgrunden samt (nedre bilden) Lilla Djurgårdens och lusthuset. *Suecia Antiqua et Hodierna*. Kungl. Biblioteket.

Figur 4b. Venngarn från sydväst med parterren i förgrunden och de radiella spegeldammarna på vardera sidan. Renritad förlaga till *Suecia Antiqua*. Kungl. Biblioteket. Båggångarna på båda sidor om parterren var inte bara arkitektoniska element utan också en del av nyttoträdgården, med hundratals spaljerade körsbärsträd med vinbärsbuskar mellan stammarna. Hela anläggningen var en hybridträdgård där estetik och nytta integrerats (Ljungström 2004:85).

Figur 5. Utdrag ur FMIS med RAÄ Sigtuna 143:1 Slottsparken och RAÄ Sigtuna 253:1 som markerar de sammanförda uppsamlingsdammarna. Efter RAÄ/FMIS.

planer på att i samarbete med Nationalmuseum (Lars Sjöberg) förlägga ett för Europa unikt arkiv över barockparker till Venngarn. Ingenting av allt detta kom att förverkligas utan i stället tilltog förfallet. Nyligen har Venngarns slott fått en ny ägare, Olle Larsson och Sisfyfos-gruppen, och en upprustning av parken är i full gång.

Undersökningen

Karl Erik Hjalmarsson föreslog att arkeologiska undersökningar skulle göras på sju punkter i slottsparken (1994) (punkt A–G). Den här aktuella undersökningen kom att omfatta tre, dels den norra raden med radiellt utstrålande spegeldammar (punkt A) dels de två springbrunnarna i mittaxeln (punkt B och C) (fig. 8).

Undersökningens syfte var bl.a. att skaffa kännedom om anläggningarnas ursprungliga konstruktion och om spegeldammarna fungerat med artesiskt vatten (grundvatten) eller om de i likhet med fontändammarna fått sitt vatten genom tryckledningar från uppsamlingsdammarna på bergshöjden i parkens förlängning.

Undersökningsschakten

A). Tvärs över en av de fyra norra spegeldammarna plus ett schakt över den mellanliggande överfarten (fig. 8 & 9).

B). Radiellt i den centrala fontändammen (fig. 8, 13 & 14).

C). I den västra fontändammen vid platsen för lusthuset (fig. 8).

Punkt A

Den norra raden med spegeldammar var vid undersökningstillfället igenväxta, men väl synliga. Växtligheten i dammarna bestod av hög vass, en del buskar och stora bestånd av pestilensrot. På våren är de fyllda med vatten. Mellan varje damm finns en drygt meterbred "brygga". Avsikten med det schakt som grävdes tvärs över dammen (sektion D–D; fig. 9 & 10) var att utröna huruvida spegeldammarna hade stenskodda sidor. Någon sådan stenskoning påträffades dock inte. Dessutom grävdes ett schakt tvärs över en av de mellanliggande "bryggorna", sektion G–G (fig. 9).

Troligtvis har det inte behövts några stenskoningar, eftersom leran varit tillräckligt styv för att dammens kanter skulle hålla. Dammarna visade sig vara förbundna med varandra med långsgående vattenrör i form av genomborrade stockar. En sådan rörstock påträffades mellan två av spegeldammarna i samband med grävningen av schakt G–G (fig. 11).⁶ Frågan om dammarna fått sitt vatten från uppsamlingsdammarna eller på annat sätt, t.ex. från den lilla kvarnbäcken, kunde inte besvaras utifrån de begränsade arkeologiska insatser som gjordes. Eftersom dammarna fortfarande periodvis är vattenfyllda är det möjligt att detta beror på att grundvattnet står högt.

Punkt B

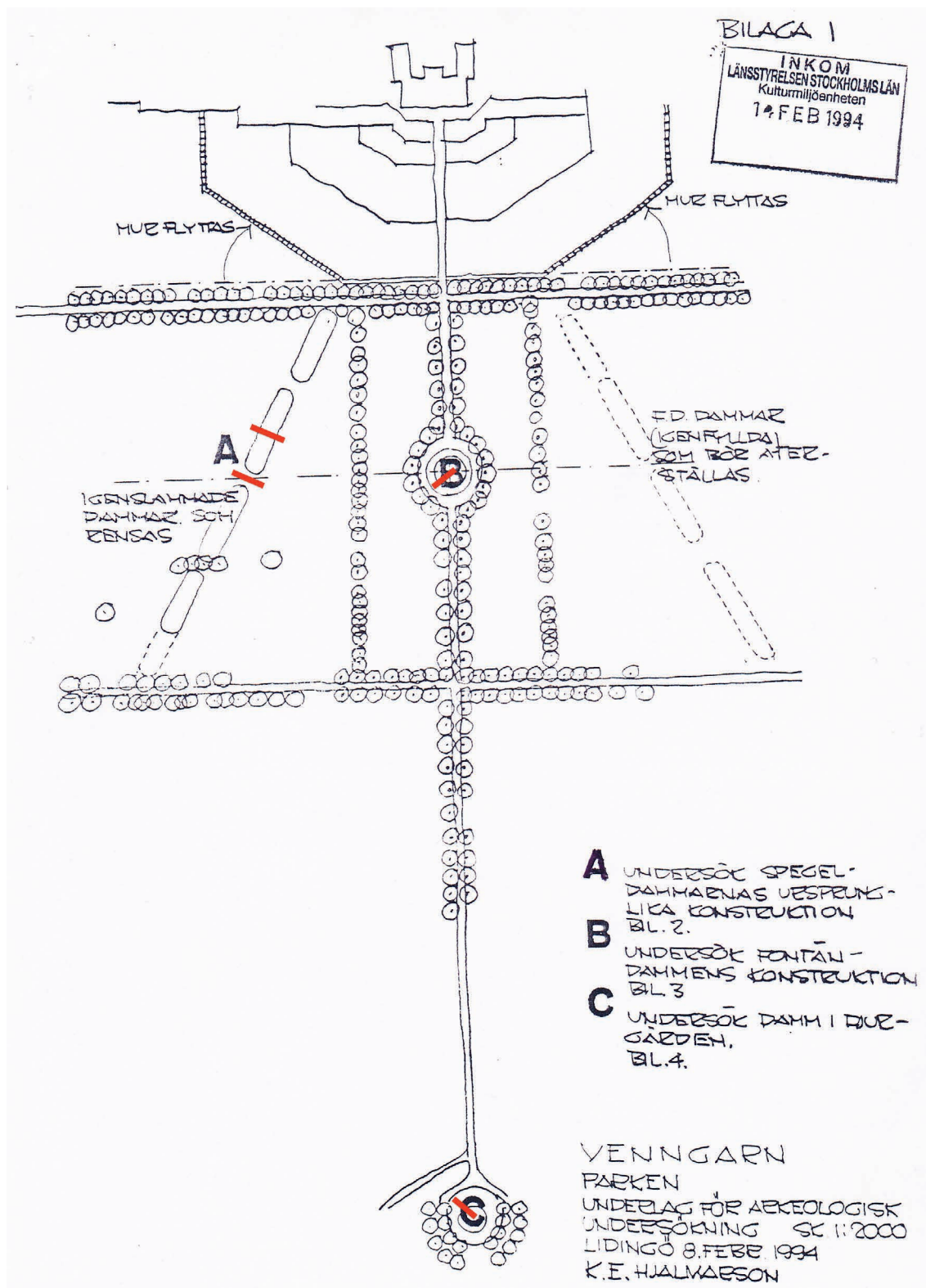
Ett schakt (del av sektion A–A; fig. 8 & 14) togs upp i den centrala fontändammen, från dess centrum och radiellt ut mot grusgången.

Figur 6 ovan. Venngarn med slottsparken i förgrunden och Garnsviken i bakgrunden. Flygfoto från väster av Hans Alenius 1996. Den norra raden med spegeldammar är intakt medan den södra är överplöjd. Man har dock harvat stycket så att det tydligt framgår var den södra raden med spegeldammar varit belägen.

Figur 7 nedan. En av de större uppsamlingsdammarna med Venngarns slott och parken i bakgrunden. Flygfoto från SV: Hans Alenius 1996.

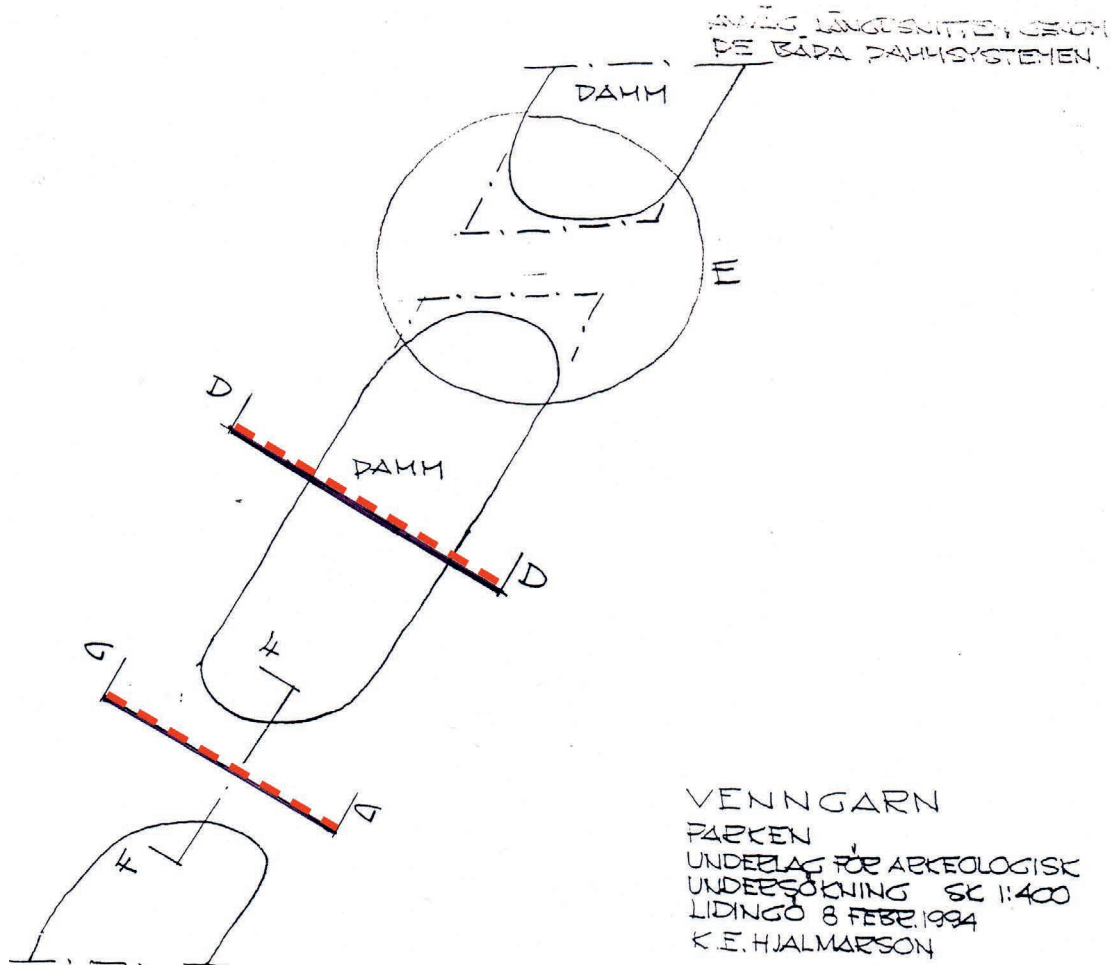
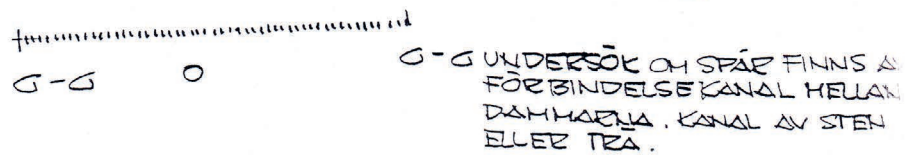
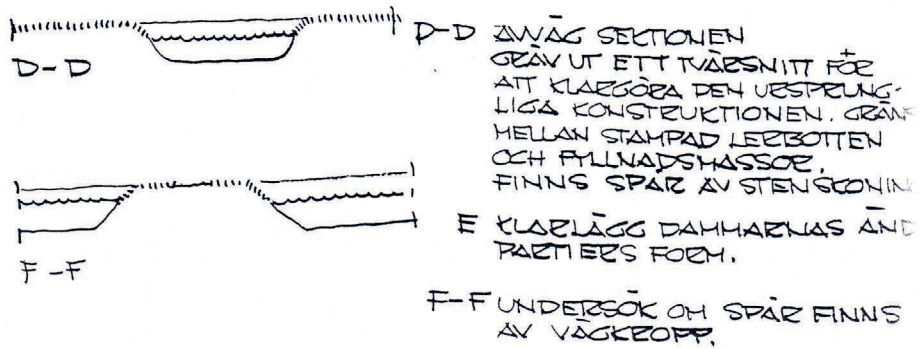

Figur 8. Schaktplan. Undersökta schakt markerade med rött.

BILAGA 2

A

Figur 9. Punkt A profil D-D och G-G.

Avsikten med detta schakt var att för söka finna den eventuella rörstock som försett fontänen med vatten. I dammen finns en liten holme, ca 6 meter i diameter (*fig. 13 & 14*). Att denna var konstruerad framgick när schaktväggen rasade och en konstruktion av trä och en packning av krossten och lera synliggjordes. Mitt i ön stod en gransstör kvar, vilken fungerat som utgångspunkt när öns och dammens cirkelrunda avgränsningar sattes ut. Stören kunde följas ca 2,5 meter ner i leran. Något ledningsrör påträffades dock inte. Kanske var det här som det fortfarande saknades rörstockar när Magnus Gabriel De la Gardie dog. På grund av raset och faran för nya ras kunde tyvärr inte någon tillfredsställande dokumentation göras.

Punkt C

Ett tredje mindre schakt (del av sektion F–F; *fig. 8*) togs upp i den lilla fontändammen längst västerut, intill platsen för Magnus Gabriel de la Gardies lusthus. En halvcirkelformad "ramp" beväxt med lindar, på vars högsta punkt lusthuset

stått, finns kvar. Rampen har till hälften omslutit fontändammen. Inga rör eller konstruktioner påträffades.

Slutord

Den utgrävning som gjordes var mycket begränsad, en dags arbete. Delvis spolierades arbetet av raset i schakt B. Det kunde ha slutat olyckligt, men ingen kom till skada. Den ringa insatsen visade ändå att den arkeologiska metoden kan vara ett värdefullt komplement när historiska parker och trädgårdar ska restaureras och rekonstrueras. Tyvärr blev den arkeologiska undersökningen i Venngarns slottspark inte startskottet för ett långsiktigt restaureringsarbete utan snarare slutpunkten för ett på papperet mycket intressant projekt. Visserligen har parken sedan dess legat för fåfot, men möjligheterna kvarstår. För att åstadkomma en restaurering och rekonstruktion av parken med hög kvalitet handlar det dock om – som Karl Erik Hjalmarsson underströk – ett mycket långsiktigt arbete.

Sigtuna den 15 maj 2014
Sten Tesch

Figur 10. Schakt D–D. Foto: Sten Tesch.

*Figur 11. Schakt D–D och
upptagen genomborrad rörstock.
Foto: Sten Tesch.*

*Figur 12. Schakt G–G.
Foto: Sten Tesch.*

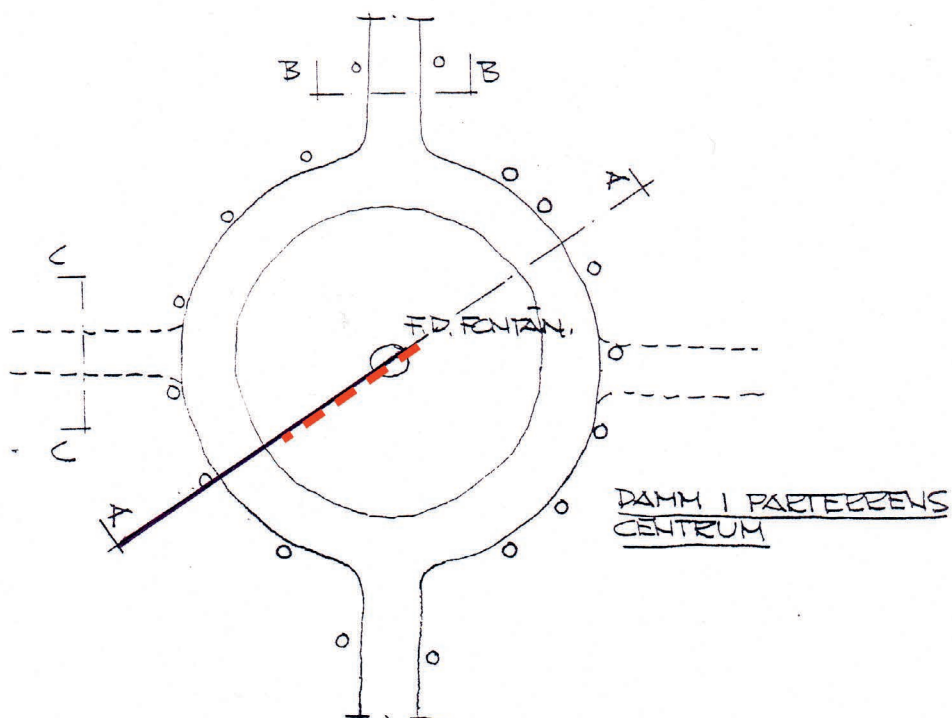
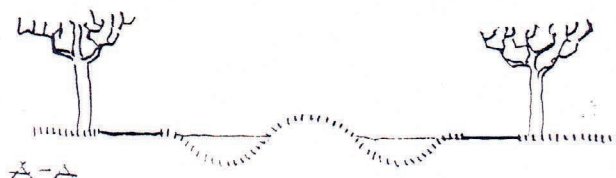
Figur 13 nedan. Den centrala fontändammen. Foto: Sten Tesch.

BILAGA 3

B

A-A AVVÄG SEKTIONEN.
 GRAV UT ETT TVÄRSNITT FÖR
 ATT KLARLÖSA DEN UESPEUNG-
 LIGA KONSTRUKTIONEN. GRANS
 MELLAN STÅLPÄD LERBOTTEN
 OCH FyllNADSMASSOR.
 FINNS SPÅR AV STENSÖNING?
 REDOVISA VÄGKROPPENS
 BREDD.
 KAN SPÅR AV TRYCKLEDNING
 AV TEA TILL FONTAN KONSTA-
 TERAS

VENNGARN
 PARKEN
 UNDERLAG FÖR ARKEOLOGISK
 UNDERSÖKNING, SK 1:400
 LIDINGÖ 8 FEBR 1994
 K.E. HJALMARSSON

Figur 14. Punkt B.

Figur 15. Schakt A-A. Foto: Sten Tesch.

Noter

- 1) Yttrandet gjordes med anledning av statens planerade försäljning av Venngarns slott till Lewi Petrusstiftelsen (LP-Stiftelsen).
- 2) Se bl.a. Lars Ljungströms avhandling 2004.
- 3) Avdelningsdirektör Christian Laine Riksantikvarieämbetet (1982-08-11).
- 4) Troligtvis började förfallet redan år 1681 då Karl XI:s reduktion ruinerade De la Gardie. Venngarn var det enda slott som han fick behålla och där bodde han till sin död. Enligt skriftliga uppgifter var fontänerna då så gott som klara, men ännu saknades tjugo pumpstockar. Det kan därför diskuteras huruvida slottsherren hann se fontänerna spruta vatten. Ett nyttillskott till trädgården är den park i engelsk stil, som anlades i anläggningens kuperade nordöstra hörn (se omslagsbild) i slutet av 1700-talet.
- 5) P.M. rörande parkanläggning och slott på Venngarn (1990-01-22). Hjalmarsson hade redan på 1950- och 1960-talen haft olika uppdrag på Venngarn för Byggnadsstyrelsens räkning. De ritningar med förslag till restaurering av slottsparken som medföljde promemorian hade Hjalmarsson upprättat i mitten av 1960-talet och 1988.
- 6) Stockarna lär ha inköpts av Rudbeck under 1670- och 80-talen i Uppsala och de borrades till rör efter hans anvisningar. Den uppgrävda rörstocken fördes efter utgrävningen till det röda magasinet bredvid klocktornet för vidare förvaring. Troligtvis är det samma stock som idag finns på slottet (se bild Svenska Dagbladet 10 maj 2014).

Referenser

- Karling, Sten. 1931. *Trädgårdskonstens historia i Sverige: intill Le Notrestilens genombrott*. Stockholm.
- Ljungström, Lars. 2004. *Magnus Gabriel De la Gardies Venngarn. Herresätet som byggnadsverk och spegelbild*. KVHAA. Handlingar, Antikvariska serien fyrtiofjärde delen. Stockholm.
- Lundberg, Emma & Erik. 1941. *Svensk trädgård. Dess förutsättningar i tradition och natur*. Stockholm.

Figur 16. Venngarns slott med slottsparken i förgrunden. T.v. den engelska parken och t.h. de nu övertäckta radiella spegeldammarna. Flygfoto från nordväst av Hans Alenius 1996.

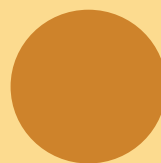
Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	222-1994-4737
Uppdragsgivare:	Länsstyrelsen i Stockholms län
Kvarter/område:	Venngarns slottspark, Venngarn 1:1 och 1:7
Socken:	S:t Olof (Sigtuna)
Kulturhistorisk lämning:	RAÄ Sigtuna 143:1
Landskap:	Uppland
Ek. kartblad:	118 21 Sigtuna
Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning
Fältarbetstid:	juli 1994 (1 dag)
Grävningsledare:	Sten Tesch
Fältarbetspersonal:	Grävmaskinist Bruno Bergström, bitr. museichef Elisabet Claesson, arkitekt Karl-Erik Hjalmarsson bitr. länsantikvarie Gösta Magnusson.
Rapportarbete:	Sten Tesch
Dokumentation:	Foton sv/v och dia, ritningar

Efterord

I samband med skrivandet av denna rapport föll det sig naturligt att göra ett studiebesök på Venngarns slott för att se hur parken ser ut idag. Detta gjordes den 9 maj 2014. Till min förvåning upptäckte jag då att de norra spegeldammarna, som bl.a. behandlas i rapporten, försvunnit. Där det tidigare varit en rad med dammar och gräsmatta var nu en utjämnad jordyta. Detta är anmärkningsvärt eftersom de norra spegeldammarna utgör ett av få spår som finns kvar av den ursprungliga trädgårdsanläggningen från 1600-talet, vilket gör dem till en omisslig del av byggnadsminnet. Vid samma besök kunde jag också konstatera att omfattande ledningsgrävningar pågick på den översta terrassen på den norra sidan av slottet varvid även vissa partier av slottets grundmur hade blottlagts. Som det verkade skedde detta utan någon antikvarisk övervakning. Länsstyrelsen delgavs denna information den 16 maj 2014.

Vid ett senare besök på platsen den 29 juni, i samband med evenemanget Tusen trädgårdar, kunde jag notera att fyra rader med mycket grova och höga humlestörrar hade slagits ner inom ytan för spegeldammarna. Hur detta påverkat dammarna och de trärör som förbinder dammarna vet jag inte. I den centrala fontändammen i trädgårdens mittaxel hade man dessutom installerat en provisorisk fontän. I dammen hade man lagt ut en gummiduk(?) och ovanpå denna ett lager med kullersten. Det är dock osäkert om "den konstgjorda ön" (jfr rapport) i fontändammens mitt finns kvar eller om den har försvunnit i samband med installationen. Information angående detta delgavs Länsstyrelsen den 16 juli 2014.

Utgiven av Sigtuna Museum
ISSN 1401-4645
ISBN 978-91-86292-24-9

